

meidän! antaa erinomaiset matkaeväät sekä tutkijoille että asiasta muuten kiinnostuneille lukijoille.

Kati Parppe
Dosentti ja yliopistonlehtori
Itä-Suomen yliopisto

Hengästyttävä matka säveltävien naisten uudelleen löydettyihin maailmoihin

Susanna Välimäki & Nappu Koivisto-Kaasik:
Sävelten tyttäret. Säveltävät naiset Suomessa 1800-luvulta 1900-luvulle. Historiallinen arkisto 154. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2023. 480 s. ISBN 978-951-858-596-4. Verkossa saatavilla: <https://doi.org/10.21435/ha.154>

Kuulostavatko Charlotta Lithander-CarlDbom, Natta Maconi tai Ingrid Rancken tutuilta? Entäpä Sigrid Ilmoni, Helmi Valio tai Sylvi Raitio-Orola? Pitkällä 1800-luvulla syntyneitä naisia yhdisti rakkaus musiikkiin ja säveltämiseen. 126 säveltäjänaisen elämään voi nyt perehtyä juuri ilmestyneessä Susanna Välimäen ja Nappu Koivisto-Kaasikin suurteoksessa.

Tunnen itseni etuoikeutetuksi, kun saan käsiini taittovedoksen kirjasta, jonka tekemistä olen saanut seurata useiden vuosien ajan. Kirjahankkeen rinnalla historian säveltävien naisten musiikki on kuulunut viime vuosina muissakin yhteyksissä kuten *Historian unohtamat orkesterimusiikit* -hankkeessa. Myös *Suomen Kansallisbiografiaa* on täydennetty naissäveltäjien biografiolla.

Välimäki ja Koivisto-Kaasik toivat vielä muutama vuosi sitten esiin, että teoksesta oli tulossa noin 70:n naissäveltäjän kokoomabiografia. Arkistotyöskentelyn tuloksena määrä lopulta lähes kaksinkertaistui. Tutkijoiden matka on ollut pitkä, mutta hämmästyttävää on se, miten lyhyessä ajassa – ja vielä haastavissa pandemian olosuhteissa – he ovat tehneet tämän kaiken arkistotutkimusta ja perustutkimusta vaatineen tutkimustyön. Vain hyvin pienestä osasta teoksen naisia oli aiemmin olemassa jotain tutkimuksellista tekstiä. On pitänyt löytää heidän elämänsä ja heidän sävellyksensä, tai vähintäänkin tieto siitä, että he sävelsivät, vaikka monessa tapauksessa itse nuottikäsikirjoitukset ovat toistaiseksi kadoksissa.

Feministinen biografia metodina

Sävelten tyttäret osoittaa, että biografia voi olla metodi. Teoksessa se toimii metodina niin unohtuneen musiikin historian kuin naisten toiminnan historian esiin kaivamisessa. 126 pienoisiografiasta, laajasta johdannosta ja

loppuluvusta koostuva lähes 500-sivuinen kuvitettu teos on yhtäältä kunnianosoitus 1800-lukulaiselle biografia-kirjoittamisen traditiolle, sillä 1800-luku oli pienoisiografioiden kulta-aikaa. Toisaalta kirja on osoitus siitä, mitä kriittinen moderni biografinen historiantutkimus voi saada onnistuessaan aikaan. Hattu nousee lukijan päästä, kun sukeltaa kymmenien naisten elämänhistorioihin sekä Susanna Välimäen ja Nappu Koivisto-Kaasikin mittavan tieteellisen työskentelyn saloihin.

Sävelten tytärten pienoiselämäkerrat perustuvat alkuperäisaineistoihin ja tutkimustyöhön. Naisten etsimistä menneisyydestä on siivittänyt ajatus, että säveltäminen on laaja-alaista kulttuurista toimintaa, jossa naiset ovat olleet aktiivisia tyttärinä, koululaisina, opiskelijoina, osana erilaisia yhteiskunnallisia liikkeitä, taiteilijoina, ammattilaisina. Teos on lähtökohdiltaan klassisesti historiankirjoituksen tyhjän aukon paikkaamista. Kirjailija- ja kuvataiteilijanaisten historiaa on Suomessakin aktiivisesti kartoitettu, tutkittu ja kirjoitettu 1980-luvulta lähtien, mutta musiikin historiankirjoituksessa on ollut iso, sukupuolen mentävä aukko. On hämmästyttävää, että vielä vuonna 2023 olemme tilanteessa, jossa ilmestyy tällainen kokoomateos historian pitkälti unohtamista naisista ja sellaisesta kulttuurin alueesta, jolla heidän historiaansa ei ole huomioitu. Kuitenkin, kuten kirjoittajat loppusanoissaan toteavat, säveltäminen oli 1800-luvulla syntyneiden naisten parissa paljon yleisempää kuin mitä aiempi historiankirjoitus tai miesvetoinen valtakulttuuri on antanut ymmärtää.

Välimäki ja Koivisto-Kaasik eivät toki ole työskennelleet tyhjiössä, vaan he esittelevät lukijalle huolellisesti kaiken aiemman tutkimuksen ja sen feministisen tutkimuksen perinteen, jota he jatkavat. *Sävelten tyttäret* asemoi itsensä selkeästi osaksi feminististä musiikin historiaa sekä elämäkertatutkimuksen modernia perinnettä. Tästä asetelmasta nousee kiehtova ja olennainen tulokulma säveltämiseen. Koko teos itsessään kysyy, mitä säveltäminen on, kun sitä katsotaan naisten toimijuuden historian kautta. Tällöin relevanttia ei ole se, onko sävellyksiä julkaistu tai esitetty julkisesti tai minkälaista ammatillista toimintaa se on ollut. Kaikki naisten säveltämisen muodot, tyylit ja lajit sekä itse sävellykset ovat tärkeitä (s. 16). Säveltäminen kietoutuu useimpien naisten kohdalla kaikkeen muuhun musiikilliseen toimintaan: opettamiseen, soittamiseen, esiintymiseen, mutta myös muihin ammatteihin ja taiteenlajeihin. Moni naisista saa osakseen useita epiteettejä, eikä lainkaan tavatonta ole, että esimerkiksi Toini Topeliuksen tai Ina Langen tavoin he ovat kirjailijoita, säveltäjiä, musikoita, toimittajia, kääntäjiä, naisasianaisia. Tämä kertoo myös 1800-luvun lopulle ja vielä pitkälle 1900-luvun alullekin ominaisesta taiteiden ja ammattien eriytymättömyydestä, missä oli luontevaakin toimia monilla kulttuurin ja luovan alan kentillä samaan aikaan tai elämän eri vaiheissa.

Feministinen ote tarkoittaa teoksessa erilaisten käsitteiden ”säämistä liikkeelle” (s. 16), jolloin on kysyttävä, mitä on säveltäminen tai miten määritellään teos, konsertti, musiikinopetus tai suomalaisuus. *Sävelten tyttäret* avaakin suorastaan hengästyttävän kansainvälisen, ja ylirajaisen, näkökulman 1800-luvun maailman. Harva näistä naisista pysyi koko elämänsä yhdessä maassa. Useimmat kävivät vähintään opintomatkoiilla ulkomailla, tai useissa tapauksissa viettivät koko elämänsä vaihtaan asuinmaata ja kotipaikkaa. Kansainvälisyyden lisäksi teos avaa naisten välisten opettaja-oppilassuhteiden, ystävyysien, rakkauksien ja kumppanuuksien historiaa. Moni säveltävä nainen teki yksityiselämässäänkin poikkeuksellisia ratkaisuja, jotka tällaisessa laajassa kollektiivibiografiassa näyttäytyvät enemmän sääntönä kuin poikkeuksena. Kuten tekijätkin sanovat: ”Queeristi eläneet säveltäjänaiset vaikuttaisivat olleen aineistoissamme pikemminkin keskeisiä toimijoita kuin marginaalia.” (s. 20)

Taitavaa lähdetöskentelyä

Hämmästyttävintä on se valtava tarmo ja energia, jolla niin monet kirjan naisista ovat elämänsä eläneet. Kaiken muun elämänsä ohella he ovat säveltäneet, soittaneet, sanoittaneet, soittaneet, johtaneet kuoroja, opettaneet yksityisoppilaita ja koululuokkia, jakaneet omaansa. Erityisen kiinnostavasti teos avaa lasten musiikkikulttuurin historiaa, sillä naiset toimivat aikakauden odotusten mukaisesti paljon juuri lastenlaulujen säveltäjinä ja lasten musiikkikasvatuksen parissa. Esimerkiksi Lilli Thunebergin nuottikirjat, jotka hakevat inspiraationsa ruotsalaisen samanaikaisen lastenkirjailijan Elsa Beskowin saduista, kertovat osuvasti naisten kulttuurisen vuorovaikutuksen historiasta.

Naiset olivat aktiivisia varhaisten musiikkiopistojen oppilaita ja tyttökoulut tarjosivat laadukasta ja monipuolista musiikinopetusta. Kuitenkin naisten musiikin historiaa pitää etsiä paitsi katveista, myös arkisen elämän nurkista: kodeista, seurapiireistä, salongeista, naisten verkostoista. Tuolloin ollaan usein tekemisissä myös kadonneiden käsikirjoitusta ja aineistojen parissa. Monelta teoksessa esitellyltä naiselta ei ole tähän mennessä löytynyt sävellyskäsikirjoituksia, vaan tieto heidän toiminnastaan löytyy muunlaisesta aineistosta. Tutkimustyö onkin ollut todellista neulojen etsimistä heinäsuovista, ja aineistoksi on käynyt kaikki kirkonkirjoista kirjeisiin, romaaneihin, sanomalehtiin, valokuviin, koteihin, esineisiin, muistelmakirjoituksiin, nekrologeihin ja hautakiviin. Kirjaan liittyvää tutkimustyötä leimaakin tavaton paneutuneisuus, huolellisuus ja tarkkuus sekä kunnioitus menneisyyden naistoimijoita kohtaan.

Kirjan tekijät ovat salapoliisimaisesti kiertäneet arkistoja, museoita ja koteja paitsi Suomessa myös ympäri Eurooppaa ja digitaalisten aineistojen avulla myös laajemmin. Arkistotyö on ihailtavaa perinpo-

jaisuudessaan, ja lukija saa kaiken dokumentoinnin eteensä huolellisissa viitteissä ja lähdeluetteloissa. Sekä historioitsijan koulutuksen saanut Nuppu Koivisto-Kaasik että musiikintutkija Susanna Välimäki taitavat historiallisen kontekstoinnin ja lähteyttämisen salat. Harva historioitsija jaksaa nykyään uurastaa aineistojen parissa näin perin pohjaisesti ja laaja-alaisesti, – etenkin kun yliopistomaailman ulkopuolelta tulevat paineet suosivat nopeaa, tehokasta ja mitattavaa tutkimuksen tuott(eist)amista. *Sävelten tyttäret* onkin elävä ja voimakas vastalause tällaisille ihanteille. Teos kertoo siitä, miten valtavan määrän historiallista tietoa, uudenlaista tulkintaa ja elämyksellistä tekstiä voi saada aikaan, kun paneutuu työhönsä ja käyttää siihen aikaa. Tässä kaikessa kirja kertoo myös elämäkerrallisen tutkimuksen tekemisen vaativuudesta.

Vaikka kumpikin kirjoittaja on kirjoittanut teokseen kymmeniä elämäkertoja, jää lukijalle olo, että sen tekijöillä on tulkinnallinen ja henkilökohtainen side jokaiseen kirjan naiseen. Näin sävelten tyttäret tulevat eläviksi ja kiinnostaviksi myös lukijalle. Toki ne, joista on löydettävissä enemmän tietoa ja ennen muuta ne, joilta on jäänyt laajoja aineistoja, saavat analyttisemmän tulkinnan. Teos onkin täynnä oivaltavia ja inspiroivia tulkintoja naisten sävellystyöstä, joka usein tuntuu heijastavan heidän elämänsäkin. Syvälinen musiikin, säveltämisen ja soittamisen tuntemus, joka molemmilla kirjan kirjoittajilla on, kietoutuu empaattiseen asennoitumiseen naisten elämään ja heidän usein koviinkin kohtaloihin sekä laaja-alaiseen historiallisen kontekstoinnin kykyyn.

Teoksen tyyllissä tieteellinen tarkkuus yhdistyy saumatta yleistajuisuuteen, mikä kertoo myös suomen kielellä kirjoittamisen merkityksellisyydestä. Esimerkiksi elämänsä viimeiset parikymmentä vuotta mielisairaiden hoitolaitoksessa eläneen laulaja, laulunopettaja, säveltäjä Josefine Woldstedtin (1848–1913) kohdalla Susanna Välimäki analysoi hienovaraisesti tämän elämänkohtaloa sekä erästä tämän tekemää sävellystä (ks. kirjaote tämän *Historiallisen Aikakauskirjan* numeron sivulla 309).

Soiva kudelma

Biografiasta muodostuu kirjassa keino tuoda naiset yhdessä osaksi historian kirjoitusta ja kulttuurista muistia. Se on eräänlainen kuvien soiva kudelma naisten monialaisen toiminnan historiasta pitkällä 1800-luvulla; siitä avautuu naisten luovuuden, toiminnan tarpeiden ja motivaatioiden rikas näkymä, jossa kokonaisuus on enemmän kuin sen yksittäiset osat. Naisten elämät risteävät toisiinsa ja heidän luovuutensa ja työntekonsa mahdollisuudet perheissä, kouluissa, oppilaitoksissa ja eri puolilla Eurooppaa avaavat sitä maailmaa, joka oli olemassa pitkälle 1900-luvulle asti.

Tutkimuksellisesti teoksesta kannattaa lukea sen erityisen ansiokas ja moneen tieteelliseen keskusteluun

kontribuoiva johdanto sekä loppuyhteenveto, jossa kollektiivibiografia osoittaa myös tilastollisen voimansa. Kirja toimii myös äärimmäisen tärkeänä hakuteoksena ja se sisältää jokaisen naisen kohdalla tietoa siitä, onko häntä tutkittu muutoin lainkaan ja millaisia tiedossa olevia aineistoja on olemassa ja mitä kenties voisi vielä löytää. Onkin hienoa, että kuten muutkin SKS:n Tiedekirjat, tämäkin on avoimesti luettavissa verkossa. Painettuna teos on mukkea, kauniisti taitettu teos jokaisen 1800–1900-lukujen kulttuurihistoriasta kiinnostuneen pöydälle. Uskon, että teos tulee houkuttelemaan niin oppinäytteen tekijöitä kuin muitakin tutkijoita laajentamaan yhä käsitystämme näistä naisista ja heidän kanssaisaristaan, joita epäilemättä kirjastoista, arkistoista ja museoista vielä löytyy lisää.

Maarit Leskelä-Kärki
Dosenntti, yliopistonlehtori
Kulttuurihistoria, Turun yliopisto

”Olkaamme iskureita, brigadiireja, kaadereita!”

Maria Lähteenmäki:

Punapolaiset. Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa. Gaudeamus, Helsinki 2022. 453 s. ISBN 978-952-345-193-3.

Neuvostoliitossa eläneet suomalaiset ovat pinnalla. Tietokirjoja ilmestyy nopeammin kuin keskivertolukija ehtii lukea: Irina Takalan, Aimo Ruususen, Harri Vanhalan, Arto Rinteen, Ossi Kampin, Anni Reuterin, Agnessa Haikaran ja muutamien muiden teokset ilmentävät kirjallista tulivuorenpurkausta. Samasta ilmiöstä todistavat muutkin havainnot: SKS:ssä kerätään ja esitellään muistitietoa Stalinin vainoista ja Kansallisarkistossa tutkitaan Neuvostoliiton suomalaiskohtaloita.

Lähteenmäen *Punapolaiset* nousee kirjauutuuk-sien kärkipäähän. Se on kunnianhimoinen ja arkistoläh-teiltään melko rikas katsaus aihepiiriin, joka on jäänyt – monestakin syystä – katveeseen. Neuvosto-Karjalan suomalaisnaiset eivät ole sykähdyttäneet poliittisen historian perinteisempää, suurmiesvetoista koulukuntaa, mutta kyse ei ole yksinomaan tästä. Monet naisista olivat yhteiskunnallisina vaikuttajina näkymättömiä puurtajia, jotka eivät jättäneet jälkeensä arkistolähteitä ja lehtijuttuja.

Tällaiset ”lähteettömät”, työväenluokkaiset naiset tuppaavat jäämään historian mykiksi todistajiksi, mutta tällä kertaa heidän äänensä kuuluu elävine kokemuk-sineen ja näkemyksineen. Lähdeuutuutena on hyö-dynnetty sellaisia punapolaisnaisten itsensä vuosina

1931–1934 työstämiä pienoiselämäkertoja, joita säilyte-tään Petroskoissa Karjalan Tiedeakatemia arkistossa.

Neuvostoliittoon päätyneet suomalaiset olivat osa laajempaa ilmiötä, ”liikkuvuuden aikaa”. Ensimmäinen maailmansota ja sitä seuranneet mullistukset ajoivat miljoonia ihmisiä maanpakoon. Tyyppiesimerkki aika-kaudesta olivat ne 10 000–13 000 Suomen sisällissodan punasuomalaisia, jotka kiirehtivät karkuun pikateloituk-sia Vladimir Leninin Neuvosto-Venäjälle. Samaan ilmiöön voidaan sisällyttää myös 1930-luvun alkupuoliskon suo-malaissiirtolaiset: noin 6 500 amerikansuomalaisia ja 15 000–20 000 loikkaria matkasi itään. Lähtösyitä oli yhtä monia kuin lähtijöitä, mutta päällimmäisenä painoivat ahtaat taloudelliset ja poliittiset olot. Vain osa lähti rakentamaan työläisten paratiisia. Useimpia kiin-nosti enemmän se, oliko ruoho aidan toisella puolella vihreämpää – niin kuin Josif Stalinin Neuvostoliitosta kantautuneessa propagandassa luvattiin.

Tuhannet siirtolaiset asettuivat kotoisaksi miel-lettyyn neuvostojen Karjalaan, erityisesti Petroskoin, Uhtuan ja Äänisenrannan alueille. Rajan läheisyys ja Neuvostoliiton 1920-luvun korenizatsija-politiikka ohja-sivat asuinpaikkavalintoja. Moskovan tarkoituksena oli vahvistaa punaista imperiumia ja sen syrjäisiä rajaseu-tuja vähemmistökansallisuuksien avulla. Suomalaisia ja monia muita vähemmistöjä kannustettiin pitämään kiinni juuristaan ja luomaan Neuvostoliitolle uskollisia paikallisia bolševikkilielittejä. Siinä missä valkoisen Suo-men piti seistä länsisivestyksen lukkona idän bolševismia vastaan, Edvard Gyllingin johtamalta Neuvosto-Karja-lalta odotettiin samaa vastakkaiseen ilmansuuntaan. Työläisten Karjala perustettiin vastavoimaksi, mallival-tioksi ja sosialistiseksi vaihtoehdoksi heimosotaa henki-välle ”kapitalisti-Suomelle”.

Raja oli niin huokoinen, että sen yli itään pääsi vielä 1930-luvullakin, jos vain tahtoa oli. Yleensä miehet loikkasivat ensin. Naiset ja lapset seurasivat perässä virallista tietä passin kanssa tai laittomasti rajan yli kul-kien. Idän suureen, tuntemattomaan saavuttiin usein ”peloissaan, viluissaan, nälissään ja nukkumattomien öiden väsyttämänä”, kuten Lähteenmäki kuvaa. Vaikka hameenhelmaan tarrautuneet ”lapset kitisivät, itkivät ja olivat rauhattomia”, matkaa jatkettiin. Ei ollut vaihtoeh-toja, jos perhe haluttiin saada yhteen.

Ensimmäiset askeleet uudessa kotimaassa olivat äärimmäisen vaikeita varsinkin silloin, kun rajan yli oli tultu laittomasti. Salaisen poliisin tšekitit soimasivat loikkareita ”loisiksi”, ”luokkapettureiksi” ja jopa ”vakoo-jiksi”, mutta aikaa myöten osa loikkareistakin tarrasi kiinni elämän syrjään. Työtä ja niukkaa toimeentuloa oli tarjolla maassa, jossa rakennettiin raskasta teollisuutta, padottiin jokia, kaivettiin kanavia, kaadettiin metsiä ja raivattiin peltoja suunnitelmatalouden raivolla.

Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman hengessä nai-set piti vapauttaa kodin kahleista. Heidät tuli saada